

Програма
підвищення кваліфікації працівників центрів професійного розвитку
педагогічних працівників
«Професійна підтримка фахівців ЦПРПП у розвитку культури
демократії в дошкільній освіті»

Програму підвищення кваліфікації працівників центрів професійного розвитку педагогічних працівників розроблено в рамках програми «Демократична школа: освіта для демократичної стійкості», що реалізується Європейським центром імені Вергеланда та Міністерством освіти і науки України у партнерстві з БО «Центр освітніх ініціатив», ВФ «Крок за кроком», БО SavED та освітньою програмою «Крок за кроком» (Молдова) за фінансової підтримки Норвегії.

Цільова група: директори та консультанти центрів професійного розвитку педагогічних працівників (ЦПРПП).

Обсяг: 60 год. (2 кредит ЄКТС).

Форма підвищення кваліфікації: інституційна (дистанційна).

Мета програми: підвищити рівень професійної компетентності керівників та консультантів центрів професійного розвитку педагогічних працівників щодо формування та розвитку громадянської компетентності дітей дошкільного віку, заснованих на принципах демократії, поваги до різноманіття, прав людини та дитини.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань програми:**

- *ознайомити* з європейськими підходами до освіти для демократичного громадянства та прав людини в контексті дошкільної освіти;
- *підвищити* обізнаність щодо ресурсів, освітніх курсів та дидактичних матеріалів, що підтримують розвиток культури демократії в дошкільлі;
- *надати* знання про ефективні стратегії побудови партнерських відносин із педагогами, родинами та громадами в умовах різноманіття;

- *поглибити* розуміння сутності громадянської компетентності дітей дошкільного віку та ролі демократичних цінностей у її формуванні;
- *розвинути* практичні навички використання інструментів діагностики потреб, спостереження, рефлексії та кейс-методів у консультуванні педагогів;
- *сприяти* розвитку установок на педагогічне партнерство, підтримку активної участі дітей і формування безпечного, інклюзивного середовища у ЗДО;
- *сформувати* у працівників ЦПРПП бачення своєї ролі як професійних партнерів педагогів у впровадженні культури демократії в ЗДО.

Напрями підвищення кваліфікації: удосконалення професійних компетентностей директорів та консультантів щодо реалізації основних завдань центру професійного розвитку педагогічних працівників.

Актуальність програми.

Сучасна система дошкільної освіти в Україні перебуває в умовах глибоких трансформацій, спричинених як внутрішніми реформами, так і зовнішніми викликами – війною, масовою міграцією, змінами у соціальній структурі та зростанням потреб у психосоціальній підтримці дітей. У цих умовах особливої значущості набуває питання формування громадянської компетентності дітей дошкільного віку, що ґрунтується на впровадженні демократичних цінностей, повазі до прав людини та забезпеченні інклюзивного, безпечного середовища для кожної дитини. В умовах зростаючого різноманіття суспільства та викликів, пов'язаних із демократичною стійкістю, особливої ваги набуває професійна підтримка педагогів, зокрема консультантами та директорами центрів професійного розвитку педагогічних працівників.

Програма підвищення кваліфікації «Професійна підтримка фахівців ЦПРПП у розвитку культури демократії в дошкільній освіті» відповідає актуальним потребам освітньої системи та запитам практиків. Вона спрямована на розвиток професійної спроможності працівників ЦПРПП

щодо підтримки формування громадянської компетентності в дітей дошкільного віку, що є ключовою складовою Базового компонента дошкільної освіти та загальноєвропейських підходів у сфері освіти для демократичного громадянства. Участь у програмі дає змогу працівникам ЦПРПП не лише отримати сучасні знання про європейські освітні підходи, а й розвинути практичні навички консультування, аналізу освітнього середовища, побудови партнерських стосунків із педагогами, родинами й громадами. Це, у свою чергу, сприяє формуванню ефективної мережі підтримки педагогів у процесі демократизації освітнього простору дошкільця. Програма сприяє формуванню навичок діагностики професійних потреб, застосування методів спостереження, використання якісних ресурсів і супроводу щоденних демократичних практик.

Програма «Професійна підтримка фахівців ЦПРПП у розвитку культури демократії в дошкільній освіті» узгоджується з ключовими нормативними документами: Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовим компонентом дошкільної освіти, Професійним стандартом «Вихователь закладу дошкільної освіти», а також із підходами Ради Європи до розвитку культури демократії та громадянських компетентностей з раннього віку.

Програма орієнтована на розвиток **компетентностей педагогів**, зокрема:

Загальні компетентності:

громадянська – здатність діяти відповідально і свідомо на засадах поваги до прав і свобод людини та громадянина; реалізовувати свої права і обов'язки; усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку (ЗК.01);

соціальна – здатність до міжособистісної взаємодії, роботи в команді, спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня (ЗК.02);

культурна – здатність виявляти повагу та цінувати українську національну культуру, поважати багатоманітність і мультикультурність у

суспільстві, здатність до вираження національної культурної ідентичності, творчого самовираження (ЗК.03);

етична – здатність усвідомлювати свої професійні можливості та діяти лише в межах рівня професійної підготовленості, діяти на основі етичних міркувань (мотивів), доброчесності, соціальної відповідальності, поваги до різноманітності та мультикультурності.

Професійні компетентності:

прогностична – здатність планувати та прогнозувати результати освітнього процесу (А1.1), здатність до цілепокладання, самоорганізації та підготовки до здійснення освітнього процесу (А1.2);

організаційна – здатність обирати ефективні методи, форми та засоби організації освітнього процесу відповідно до запитів та потреб здобувачів освіти (А2.2); здатність організовувати ігрову (провідну) і інші види дитячої діяльності та підтримувати види діяльності, ініційовані дитиною (А2.3); здатність забезпечувати здобуття дошкільної освіти дітьми з особливими освітніми потребами (А2.4);

оцінювально-аналітична – здатність визначати рівень сформованості компетентностей у здобувачів освіти відповідно до державного стандарту дошкільної освіти (А3.2);

предметно-методична – здатність формувати у здобувачів освіти ключові компетентності відповідно до державного стандарту дошкільної освіти (А4.1);

здоров'язберезувальна – здатність організовувати фізично безпечне освітнє середовище (Б1.1); здатність організовувати психологічно безпечне освітнє середовище (Б1.2);

проектувальна – здатність організовувати та проектувати освітні осередки за принципами універсального дизайну та розумного пристосування (Б2.1);

психо-емоційна – здатність од самоконтролю, саморегуляції та толерантної взаємодії (B1.1); здатність до швидкого реагування на зміни, *гнучкість, адаптивність і стресостійкість* (B1.2);

педагогічне партнерство – здатність до ефективної співпраці та комунікації в професійній діяльності; здатність залучати учасників освітнього процесу на засадах партнерства та взаємної відповідальності (B2.2); здатність до командної взаємодії (B2.3);

здатність до навчання впродовж життя – здатність до саморефлексії та самооцінювання власної професійної діяльності (Г1.1), здатність планувати та реалізовувати індивідуальний професійний розвиток та самоосвіту (Г1.2).

Очікувані результати навчання.

Знання й розуміння:

- знати принципи доступності та якості дошкільної освіти в контексті підтримки родин;
- знати європейські підходи та успішні методики розвитку культури демократії в ЗДО;
- розуміти сутність демократичних цінностей в освіті та ключових понять, пов'язаних із правами дитини, соціальною взаємодією, інклюзією, різноманіттям;
- усвідомлювати значення діалогу та взаємодії як складників формування громадянських компетентностей у дітей;
- розуміти роль консультанта у супроводі педагогів і зміцненні демократичної культури закладу.

Уміння:

- організовувати ефективну комунікацію з усіма учасниками освітнього процесу на засадах партнерства;
- застосовувати методи спостереження, роботи з кейсами та інструменти рефлексії для аналізу освітнього середовища;

- підтримувати педагогів у впровадженні щоденних демократичних практик у ЗДО;
- добирати та використовувати ресурси, курси й матеріали для розвитку демократичної культури;
- здійснювати моніторинг професійної діяльності педагогів і надавати фаховий супровід у процесі змін.

Диспозиції (цінності, ставлення):

- поділяти та практикувати цінності демократії, прав людини, інклюзивності та партнерства;
- поважати гідність кожної людини, її право на участь і вільне висловлення думки;
- демонструвати відкритість до співпраці, професійного розвитку та самоаналізу;
- підтримувати позитивну взаємодію в багатоманітному освітньому середовищі;
- сприяти створенню безпечного, підтримувального та орієнтованого на розвиток середовища у ЗДО.

Зміст програми та форми роботи

Програма підвищення кваліфікації «Професійна підтримка фахівців ЦПРПП у розвитку культури демократії в дошкільній освіті» включає 3 модулі:

Модуль 1. Освіта для демократичного громадянства і прав людини у європейському вимірі

Модуль 2. Формування культури демократії в закладах дошкільної освіти.

Модуль 3. Посилення ролі консультанта: як підтримати культуру демократії в ЗДО.

Модуль 1 спрямований на розкриття підходів до формування громадянських компетентностей у дітей дошкільного віку. Учасники ознайомляться з європейським баченням цінностей дошкільної освіти,

зокрема з концепціями рівності, поваги до гідності та цінності дитинства. Будуть розглянуті ключові громадянські компетентності відповідно до положень Базового компоненту дошкільної освіти та Рамки компетентностей для культури демократії Ради Європи. Особлива увага приділяється створенню демократичного освітнього середовища в закладах дошкільної освіти, впливу професійних переконань педагогів на взаємодію з дітьми, а також значенню партнерства, діалогу та конструктивістського підходу в освітньому процесі.

Модуль 2 присвячено впровадженню демократичних цінностей у щоденне життя закладів дошкільної освіти. Учасники аналізують значення освітнього середовища як «третього вчителя», роль взаємодії між педагогом і дитиною, а також важливість спілкування як основи для формування громадянських компетентностей. Особливий акцент зроблено на побудові партнерських стосунків із родинами та громадами, підтримці позитивної поведінки дітей у багатокультурному середовищі, а також на демократизації внутрішнього устрою ЗДО шляхом залучення всіх учасників освітнього процесу. У рамках модуля розглядається досвід країн Європи, зокрема Норвегії, Латвії та Литви.

Модуль 3 присвячений розвитку професійних компетентностей директорів та консультантів центрів професійного розвитку педагогічних працівників у сфері підтримки педагогів щодо впровадження культури демократії в закладах дошкільної освіти. Учасники здійснюють самооцінку власного розуміння демократичних підходів, аналізують освітнє середовище ЗДО за допомогою методу спостереження та розв'язання кейсів. Модуль також передбачає ознайомлення з добіркою ресурсів, інструментів та навчальних курсів Європейського центру імені Вергеланда. Особлива увага приділяється консультуванню педагогів щодо щоденного впровадження демократичних практик в освітній процес дошкільного закладу.

Кількість годин, що відводиться на засвоєння змісту Програми, складає 60 годин, з яких: 16 годин – лекційні заняття, 20 годин – практичні заняття, 24 години – самостійна робота, що включає супервізійні зустрічі на базі

закладів дошкільної освіти (18 годин) та самостійне опрацювання теоретично-практичного матеріалу (6 годин).

Орієнтовний розподіл годин за видами діяльності

Назви тем	Л е к ці ї	Практ ичні занятт я	Самостій на робота	Усього о
Тема 1.1. Формування основ громадянської компетентності дітей дошкільного віку.	2		0,5	2,5
Тема 1.2. Європейські тенденції розвитку дошкільної освіти.	2		0,5	2,5
Тема 1.3. Розвиток громадянських компетентностей у дошкільній освіті.	1	2	1	4
Усього за модулем	5	2	2	9
МОДУЛЬ 2. Формування культури демократії в закладах дошкільної освіти				
Тема 2.1. Впровадження демократичних цінностей в освітній процес закладів дошкільної освіти.	1	2	1	4
Тема 2.2. Демократичний розвиток в закладах дошкільної освіти.	1	2	1	4
Тема 2.3. Розбудова партнерських стосунків між закладами дошкільної освіти, сім'ями та громадами.	1	2	1	4
Тема 2.4. Взаємодія педагога з дітьми задля розвитку участі.	1	2	1	4

Тема 2.5. Участь як шлях до демократизації закладу дошкільної освіти	2	2		4
Усього за модулем	6	10	4	20
МОДУЛЬ 3. Посилення ролі консультанта: як підтримати культуру демократії в ЗДО				
Тема 3.1. Виявлення та аналіз потреб вихователів як основа для розробки програм підтримки у формуванні демократичного середовища в дошкільлі.	2	2	4	8
Тема 3.2. Навчальні ресурси для підтримки педагогів: огляд, добір, практичне застосування	1	2	4	8
Тема 3.3. Спостереження за середовищем ЗДО: як визначити рівень демократичності в щоденній практиці	1	2	5	8
Тема 3.4. Практики щоденної демократії: як підтримати педагогів у впровадженні змін у групі	1	2	5	8
Усього за модулем	5	8	18	31
Усього	16	20	24	60

Програма реалізується з використанням практичного онлайн курсу, що розміщений за адресою <https://e-learning.theewc.org/enrol/index.php?id=32> e-learning.theewc.org. Курс містить відео та додаткові матеріали, які складають теоретичну складову підвищення кваліфікації за цією Програмою. Практична складову підвищення кваліфікації реалізується через фасилітовані

онлайн зустрічі та супервізійні зустрічі на базі обраного закладу дошкільної освіти.

За результатами навчання учасники отримають сертифікат на 60 годин - 2 кредити ЄКТС (за умови, що учасник/учасниця опрацювали 100% матеріалів на навчальній платформі, виконали практичні завдання, взяли участь у 8-ми фасилітованих та 4-х супервізійних зустрічах).

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

МОДУЛЬ 1. ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА І ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ВИМІРІ

Тема 1.1. Формування основ громадянської компетентності дітей дошкільного віку.

Дошкільна освіта як невід'ємний складник у системі освіти. Взаємозв'язок між цінностями дошкільної освіти, напрямками освіти (змістом), процесом формування досвіду дитини в різних видах діяльності. Базовий компонент дошкільної освіти та ключові громадянські компетентності. Поняття про громадянську компетентність.

Тема 1.2. Європейські тенденції розвитку дошкільної освіти

Цінність дитинства. Ідея рівності як основа європейської дошкільної освіти. Усвідомлення і прийняття цінностей та принципів демократичного громадянства. Досвід Швеції, Польщі, Фінляндії, Норвегії.

Тема 1.3. Розвиток громадянських компетентностей у дошкільній освіті.

Демократія в закладі дошкільної освіти. Концепція освіти для демократії. Створення спільноти на основі цінностей демократії. Поняття про демократичні компетентності. Зв'язок між демократією та конструктивізмом. Значення освітнього середовища та його культури для навчання та досвіду

дітей. Вплив цінностей та переконань педагогів на взаємодію та комунікацію з дітьми

МОДУЛЬ 2. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДЕМОКРАТІЇ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ.

Тема 2.1. Впровадження демократичних цінностей в освітній процес закладів дошкільної освіти.

Середовище для розвитку і формування громадянських компетентностей. Спілкування - джерело розвитку дитини. Комфортне фізичне середовище. Середовище як «третьої учитель». Взаємодія педагога з дітьми задля розвитку участі. Досвід розвитку громадянських компетентностей у закладах дошкільної освіти Норвегії, Латвії, Литви.

Тема 2.2. Демократичний розвиток в закладах дошкільної освіти.

Освіта в багатоманітному суспільстві як шлях до демократії. Освіта в багатоманітному суспільстві як шлях до демократії: розв'язання конфліктів та сприяння позитивній поведінці дітей. Досвід розвитку громадянських компетентностей у закладах дошкільної освіти Норвегії, Латвії, Литви.

Тема 2.3. Розбудова партнерських стосунків між закладами дошкільної освіти, сім'ями та громадами.

Розбудова партнерства шляхом залучення сім'ї та громад. Залучення сімей та громад: ключові фактори позитивної комунікації. Традиційні та альтернативні шляхи участі сімей та громад. Досвід розвитку громадянських компетентностей у закладах дошкільної освіти Норвегії, Латвії, Литви.

Тема 2.4. Взаємодія педагога з дітьми задля розвитку участі.

Індикатори ефективної взаємодії між педагогами та дітьми. Взаємозв'язок між очікуваннями педагогів, взаємодією з дітьми та навчанням дітей. Особливості індивідуальної взаємодії з дітьми.

Тема 2.5. Участь як шлях до демократизації закладу дошкільної освіти

Демократизація закладу дошкільної освіти. Поняття про формальну та неформальну участь. Практичні поради про кроки до демократизації закладу дошкільної освіти. Досвід розвитку громадянських компетентностей у закладах дошкільної освіти Норвегії, Латвії, Литви.

МОДУЛЬ 3. ПОСИЛЕННЯ РОЛІ КОНСУЛЬТАНТА: ЯК ПІДТРИМАТИ КУЛЬТУРУ ДЕМОКРАТІЇ В ЗДО.

Тема 3.1. Виявлення та аналіз потреб вихователів як основа для розробки програм підтримки у формуванні демократичного середовища в дошкільлі.

Професійні потреби як відправна точка для ефективного супроводу. Ознайомлення з методами виявлення запитів педагогів: анкетування, бесіди, фокус-групи, рефлексивні вправи. Інтерпретація результатів для розробки персоналізованих та групових програм розвитку. Роль консультанта у створенні середовища довіри, підтримки та безпечного зростання фахівця у напрямку впровадження культури демократії в ЗДО.

Тема 3.2. Навчальні ресурси для підтримки педагогів: огляд, добір, практичне застосування.

Огляд сучасних українських і міжнародних ресурсів, що підтримують педагогів у впровадженні демократичних підходів. Ознайомлення з матеріалами Ради Європи, курсами Європейського центру ім. Вергеланда, методичними посібниками, дидактичними інструментами, інтерактивними платформами. Принципи добору ресурсів відповідно до потреб і контексту

ЗДО. Обговорення прикладів практичного використання матеріалів у роботі з педагогічними колективами.

Тема 3.3. Спостереження за середовищем ЗДО: як визначити рівень демократичності в щоденній практиці.

Спостереження як інструмент консультанта для оцінювання та супроводу. Основи якісного спостереження: на що звертати увагу в середовищі та взаємодії. Ознаки демократичного середовища: участь дітей, повага, відкритість, рівність, партнерство. Практика аналізу фото-, відеоматеріалів, спостережень під час візитів до закладів. Інтерпретація побаченого, виявлення ресурсів і зон для зростання, формулювання зворотного зв'язку для педагогів.

Тема 3.4. Практики щоденної демократії: як підтримати педагогів у впровадженні змін у групі.

Щоденна педагогічна практика як поле для розвитку демократії. Приклади простих, але ефективних інструментів: голосування, кола обговорення, спільні домовленості, участь у прийнятті рішень. Як допомогти педагогам інтегрувати ці практики у щоденну взаємодію з дітьми. Роль консультанта як наставника, співучасника та підтримки на етапах змін.

Список рекомендованої літератури

Нормативно-правові документи:

1. Базовий компонент дошкільної освіти України / Під наук. керівн. Піроженко Т.О., авт. кол-в: Байер О.М., Безсонова О.К., Брежнева О.Г., Гавриш Н.В., Загородня Л.П. та ін. 2021. 37 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Закон України «Про дошкільну освіту» № 2628-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#n714>

3. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Закон України «Про охорону праці». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
5. Конвенція ООН про права дитини. – Нью-Йорк: ООН, 1989. (ратифікована в Україні 27.02.1991)
6. Положення про центр професійного розвитку педагогічних працівників: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 2020 р. № 672. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2020-%D0%BF#Text>
7. Професійний стандарт «Вихователь закладу дошкільної освіти»: Наказ МОН від 23.12.2022 № 1166. – Київ: МОН, 2022. – 28 с.

Основна література

1. Бути окей: Що важливо знати про психічне здоров'я / Дарка Озерна. — Київ: Yakaboo Publishing, 2020. — 256 с. : іл.
2. Глобальні компетентності для сталого розвитку: посібник для педагогів / Під заг. ред. Л. Хоружої. – Київ: Інститут модернізації змісту освіти, 2022. – 96 с.
3. Дати дітям бути дітьми. Як працює дошкільна освіта у Фінляндії. URL: <https://nus.org.ua/2020/01/31/daty-dityam-but-y-ditmy-yak-pratsyuye-doshkilna-osvita-u-finlyandiyi/>
4. Демократія та права людини в дії. Освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини у школі: посібник для вчителя початкової школи / Упоряд. О. Сухомлинська, Л. Усенко. – Київ: Основа, 2016. – 120 с.
5. Дескриптори компетентностей для культури демократії для дітей до 10 років URL: <https://www.schools-for-democracy.org/biblioteka/ofitsiini-dokumenty-rady-ye-vropy/deskriptori-kompetentnostej-dlya-kulturi-demokratiji-dlya-ditej-do-10-rokiv>

6. Дитина у стані стресу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.google.com/document/d/1LpiRemyeFr236qcnJ9vJDii9hPgrvaW0/edit>
7. Дошкільна освіта Норвегії: як дітей навчають відповідальності й самостійності. URL: <https://nus.org.ua/2021/02/07/doshkilna-osvita-norvegiyi-yak-ditej-navchayut-vidpovidalnosti-j-samostijnosti/>
8. Кипиченко Н., Федоренко О. Консультуємо та створюємо професійні спільноти: путівник для консультантів центрів професійного розвитку педагогічних працівників. Київ, 2022. 42 с. URL: <https://bit.ly/3WHj3AS>
9. Крок за Кроком. Психосоціальна підтримка дітей у ЗДО: травмочутливий підхід в дії [Електронний ресурс] // Всеукраїнський фонд «Крок за Кроком», 2022. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/krokschool>
10. Мир у дитячому садку: посібник для педагогів / За ред. Бекер-Мротек С. – Львів: Центр громадянської освіти, 2021. – 84 с.
11. Москаленко В. П. Психічне здоров'я в умовах війни: практичні рекомендації для освітян // Практична психологія та соціальна робота. – 2022. – № 6. – С. 3–10.
12. Навчання на основі досвіду: методичні рекомендації для педагогів / Авторський колектив проєкту «Демократична школа». – Київ: Єврорада, 2019. – 62 с.
13. Новик І., Зуб Т., Алпатова П. Демократизація дошкільної освіти України (освітньо-аналітичний звіт). – Київ, 2023. – 25 с.
14. Практикуми стійкості та відновлення - прості тілесні вправи для дітей та дорослих - 64 відео. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3C6SV9O>
15. Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події. Навчально-методичний посібник / Автори-упоряд. : Н. Вааранен-Валконен, Н. Заварова, за заг. ред. О. Калашник. – К.: 2022. 104 с.

16. Психолого-педагогічна підтримка дітей в умовах ЗДО. Алгоритм роботи вихователя з дітьми 3-4 років. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=lcYtATlfq9E&t=5s>
17. Рамка компетентностей для культури демократії: том 1. Контекст, концепції та модель / Мартин Барретт, Луїза де Бівар Блек, Міхаель Бірам та ін. Наук. ред. українського тексту: Оксана Овчарук, Мирослава Товкало, Христина Чушак. – Європейський центр ім. Вергеланда, 2018. – 79 с.
18. Ройз С. Стресостійке дитинознавство - практикум для дорослих. (Брошура з інформацією по різних темах, ігри). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1AD4PKDvH-deylbhquN0Qz2ItJdH6tWEt/view?fbclid=IwAR2tCzPESLezCIP5J_cg3d567cSqj4LdKV6t6eNOho2OD9J4ooGVSVSrTCo
19. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів інститутів післядипломної освіти / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т.В. Зайчикової. Київ: Міленіум, 2004. 264 с.
20. Софій Н., Найда Ю. Середовище, що належить дітям: порадник для педагогів закладів дошкільної освіти [Електронний ресурс] / Н. Софій, Ю. Найда // Київ. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unicef.org/ukraine/media/4726/file/Середовище,%20що%20належить%20дітям.pdf>.
21. Соціальна і емоційна освіта у закладах дошкільної освіти: методичний посібник / Автор. колектив: А. Гончаренко, Н. Ковальчук, Т. Сухомлин. – Київ: Фонд «Крок за кроком», 2020. – 108 с.
22. Стандарти якості дошкільної освіти в Україні: орієнтири для закладу / Упоряд. В. Огнев'юк, О. Просіна. – Київ: Університет менеджменту освіти, 2023. – 78 с.

23. Через творчість і гру до культури демократії

<https://www.schools-for-democracy.org/biblioteka/publikatsii-vydani-v-ramkakh-prohramy/chez-tvorchist-i-hru-do-kultury-demokratii>